

Te Tāhuhu o
te Mātauranga
Ministry of Education

Palani Ngāue ki he Ako ‘a e Kakai Pasifikí

2020–2030

**Fakafo‘ou ‘i he 2023 | Fakanounou
(2023 Refresh | Summary)**

Ko e hā 'a e ngāue 'oku fakahoko 'e he Pule'angá ke tokoni'i 'a e ngaahi nga'unu lalahi ko 'ení?

» 'Oku tu'u atu 'i he peesi ko 'ení 'a e ngaahi ngāue mei he 2020 'oku mau hokohoko atu hono fakahoko pe mo e ngaahi ngāue fo'ou kuo fakapapau'i 'e he Pule'angá mei he 2020. Kuo mau 'osi fakakakato foki mo e ngaahi ngāue 'e ni'ihi mei he Palani Ngāue 2020. Te ke lava ke sio ki he ngaahi me'a ni 'i he **peesi 40-41** 'o e Palani Ngāue 2023.

Nga'unu Lahi 1:

Nga'unu Lahi 2:

Nga'unu Lahi 3:

Fengāue'aki fakataha 'i he feveitokai'aki mo e ngaahi komiuniti Pasifiki kekehehe kotoa pē ke fakakakato ha ngāue ki he ngaahi fiema'u 'oku te'eki ai ke fakakakatō, 'o kau ai mo e fakatupulekina ke lahi ange 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi halanga fakaako Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá (Pacific bilingual) mo e ngaahi halanga fakaako 'oku ngāue tefito 'aki 'a e lea Pasifiki pē 'e tahá (immersion)

Fakafepaki'i 'a e fa'unga 'o e laulanú mo e filifilimānakó 'i he akó

Fakaivia 'a e faiako takitaha, taki mo e tokotaha ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke nau ngāue fakataha pe a nau hoko ko e taukei 'i he 'ilo ki he ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e kau ako Pasifiki kekehe

Sekitoa ki he Akó:

○ Ako'anga Tokamu'a

● 'Apiako

● 'Ako'anga Tēsiale

● Komiuniti

'Oku mau hokohoko atu 'a e ngaahi ngāue ko 'ení mei he Palani Ngāue 2020

- Me'akai 'i he Ngaahi 'Apiako (Ka Ora Ka Ako | Food in Schools) ke 'oatu 'a e me'akai ho'atā ta'etotongi ki he fānau aki 'i he ngaahi feitu'u 'oku mā'olunga ai 'a e masivesivá (taki 'e he MoE (*Potungāue Ako*))
- Fakahoko 'a e ngaahi sikolsipi 'oku ui ko e Tulī Takes Flight, ko e konga 'o e ngaahi ngāue 'a e Pule'angá 'oku fakahoko 'i he 'osi 'a e kole fakamolemole 'i he Dawn Raids! (taki 'e he MoE)
- Fakahoko 'a e polokalama Unteach Racism, pe a hoko atu ai ki he konga hono 2 pe a kau atu ki ai 'a e fakama'unga ki he ngaahi a'usia 'a e kakai Pasifikí (taki 'e he Teaching Council)
- Fakahoko 'a e ngaahi Ako Fakalakalaka Fakapalofesinale fakafeitu'u (Professional Learning and Development) pe a fakamu'omu'a ai 'a e pōto'i faka'ulungāangá, fakakau kātoá mo e fakakau fakakonisēnisí (taki 'e he MoE)
- Fakahoko 'a e Te Hurihanganui – 'inivesi 'a e pa'anga fo'ou ke ngāue ki hono fakafepaki'i 'o e lau lanú mo e filifili mānakó mo tokoni'i 'a e ngaahi fāmilí ke nau kau atu ki he akó, pe a ngāue fakataha 'a e Potungāue Akó mo e ngaahi hoa ngāué ke fakahoko 'a e ngaahi me'a ko 'ení mo muimui'i 'a e ola 'o hono fakahokó (taki 'e he MoE)
- Fakahoko 'a e polokalama Tautai o le Moana ke fakatupulaki 'a e pōto'i ngāue 'a e kau pule akó ke fakalakalaka 'a e ola 'o e akó mo hono pouopu'i 'o e mo'ui ola lelei 'a e fānau ako Pasifikí (taki 'e he MoE)
- Fakahoko 'a e Pacific Education Innovation Fund, 'o hangē ko hano fakalele 'o ha polokalama 'oku hu'u mei he mo'ui ola lelei 'a e Pasifikí 'i ha ngaahi 'apiako 'oku tāketi'i pau (taki 'e he MoE)

¹Na'e liliu 'a e ngāue Joint Initiative ke fakahoko atu 'aki 'a e ngaahi sikolasipi Tulī Takes Flight, pe a na'e fakakau ia 'i he ngaahi ngāue tokoni 'a e Pule'angá 'oku fakahoko fekau'aki mo e Kole Fakamolemole ki he Dawn Raids.

Nga'unu Lahi 4:

Ngāue fakataha mo e ngaahi fāmilí ke fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie fakaako fakataha mo e kau faiakó, kau takí mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi faka'amu ki he akó mo e ngāue

Nga'unu Lahi 5:

Fakatokolahi, pukepuke pea fakamahu'inga'i 'a e pōto'i ngāue 'a e kau faiako, kau taki mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó 'oku 'i ai ha nau ngaahi tukufakaholo kehekehe mei he Pasifikí

- Fakahoko 'a e polokalama NCEA ma le Pasifika (**taki 'e he NZQA**)
  -
- Ngāue'aki 'a e Whānau Toolkit ke fale'i 'a e ngaahi mātu'á ki he ngaahi liliu 'i he NCEA, kau ai mo hono Fokotu'utu'u 'o e ngaahi naunau ako 'oku fakataumu'a-pau ki he ngaahi fāmilí Pasifikí (**taki 'e he MoE mo e NZQA**)
  -
- Fakahoko 'a e polokalama Talanoa Ako 'oku toe mālohi ange ki hono tokoni'i 'o e ngaahi fāmilí (**taki 'e he MoE**)
  -
- Fakahoko 'a e Pacific Education Support Fund, *hangē ko e ngāue fakataha mo e kau Fakapa'angá ke tokoni ki he fānau akó mo e ngaahi fāmilí ke nau malava ke 'alu holo 'i he ngaahi sisitemi 'o e akó ke nau toe kau atu mo hokohoko 'enau kau atu ki he akó* (**taki 'e he MoE**)
  -

- Fakahoko 'a e ako fakalakalaka fakapalofesinale (PLD), 'oku fe'unga mo kinautolu 'oku kau ki ai, fale'i mo e tokoni ke toe mālohi ange 'a e fa'unga pulé (governance) mo e pule'i fakangāue (management) 'o e ngaahi ako'anga tokamu'a Pasifikí (**taki 'e he MoE**)
  -
- Fakatupulaki hake 'a hono 'ilo'i 'o e ngaahi liliu mei he 2019 ki he ngaahi fiema'u 'a e Teaching Council fekau'aki mo e lea faka-Pilitānia ki he lesisita ke faiakó 'o fakafou atu 'i he polōseki fakafetu'utaki 'oku tāketi'i pau pea mo fekumi ki he ngaahi ola 'o e ngaahi liliu ko 'ení (**taki 'e he Teaching Council mo e MoE**)
  - ●
- Fokotu'utu'u ha ngaahi kaveinga mo ha ngaahi ngāue ke fakahoko 'i he Education Workforce Strategy ke poupou'i mo fakatokolahi 'a e kau faiako Pasifikí² (**taki 'e he MoE**)
  -

²Na'e ta'ofi fakataimi 'a e ngāue ki he Education Workforce Strategy 'i he 2021, he na'e fakatefito 'a e ngaahi tokoni ki he kau fakahoko ngāue kotoa pē 'i he akó ke mapule'i mo fakalele 'a e ngaahi ngāue ne fakahoko 'i he taimi 'o e COVID-19. Ko e hokohoko atu 'o e ngāue ma'a e kau ngāue 'i he ako'anga tokamu'á mo e ngaahi 'apiakó 'oku kei kau pē ia 'i he polokalama ngāue 'a e Potungāue Akā.

Nga'unu Lahi 1:

Fengāue'aki fakataha 'i he feveitokai'aki mo e ngaahi komiuniti Pasifiki kehekehe kotoa pē ke fakakakato ha ngāue ki he ngaahi fiema'u 'oku te'eki ai ke fakakakatō, 'o kau ai mo e fakatupulekina ke lahi ange 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi halanga fakaako Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá (Pacific bilingual) mo e ngaahi halanga fakaako 'oku ngāue tefito 'aki 'a e lea Pasifiki pē 'e tahá (immersion)

Nga'unu Lahi 2:

Fakafepaki'i 'a e fa'unga 'o e laulanú mo e filifilimānakó 'i he akó

Sekitoa ki he Akó:

Ako'anga Tokamu'a

'Apiako

Ako'anga Tēsiale

Komiuniti

Mei he 2020 kuo mau kamata'i 'a e ngaahi ngāue fo'ou ko 'ení

- Ko hono toe vakai'i 'a e tu'unga faitatau 'o e fakapa'angá mo e fakapa'angá 'oku fakataumu'a paú koe'uhí ke na fakatou tokoni'i ki he lelei tahá 'a e fānaú ke nau 'inasi 'i ha'anau ma'u ha ngaahi ako lelei 'i he ako tokamu'a (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Fa'u mo ako'i 'a e lea faka-Tokelau 'i he Lēvolo 1-3 mo e lea faka-Niue ko ha ongo lēsoni 'oku fakamaaka 'i he lavame'á (achievement standard) 'i he NCEA (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Fa'u mo ako'i 'a e lēsoni Pacific Studies Lēvolo 2-3 ko ha lēsoni 'oku fakamaaka 'i he lavame'á 'i he NCEA (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Fa'u 'a e ngaahi naunau ako lahi ange ma'á e ngaahi 'apiako 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'iuniti Pasifiki, 'i he lea faka-Ha'amo, lea faka-Tonga, lea faka-Kuki 'Ailani, lea faka-Niue mo e lea faka-Tokelau, kau ai 'a e ngaahi tohi Fakahinohino ki he laukongá, ngaahi naunau ki he fiká, ngaahi naunau faka'ilekitūloniki mo e ngaahi naunau ki he fakamaaká (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Fokotu'utu'u ha tu'unga fakangāue 'oku mātu'aki lelei ki he faiako 'i he ngaahi 'apiako 'oku 'i ai 'enau ngaahi kalasi Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá (Pacific bilingual settings) (**taki 'e he ERO**)
  -
  - Poupou'i 'o e ngaahi 'iuniti 'oku ngāue'aki 'a e Lea 'e Uá mo e Lea pē 'e Tahá 'aki 'a e hokohoko atu 'a hono Fakapa'anga 'o e Lea 'e Uá mo e Lea pē 'e Tahá ko e konga 'o e fakapa'anga ki hono fakalele 'o e ngaahi 'apiakó (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Toe lelei ange 'a hono tokoni'i 'o e fānaú Pasifiki 'oku 'osi mei he kolisi ke hoko atu ki he ako'anga tēsialé (**taki 'e he TEC**)
  -
  - Ke fakamu'omu'a 'a e 'inivesi 'i he hoko atu 'a e fānaú ako Pasifiki 'oku 'osi mei he kolisi ki he ako'anga tēsialé (**taki 'e he TEC**)
  -
- Fokotu'u ha netiueka ke pule'i'aki 'a e ngaahi ako'anga tokamu'a 'oku fokotu'u fo'oú, kau ai mo hono fakatokanga'i pau 'a e ngaahi sēvesi Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá mo e lea Pasifiki pē 'e tahá ke fakamu'omu'a ia 'i he National Priority Statement (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Fakahoko 'a e polokalama Fakailoga Tino – ke tokoni'i 'a e kau faiako ke nau fakahingoa, alēlea mo fa'u ha founiga (name, negotiate and navigate) ke fakafepaki'i'aki 'a e laulanú ke toe lelei ange 'enau poupou'i 'a e fānaú ako Pasifiki, ngaahi mātu'á, ngaahi fāmilí mo e ngaahi komiuniti (**taki 'e he MoE**)
  -
  - Fakahoko hono ngāue'aki 'a e polokalama Tu'u Mālohi I Stand Strong – Mo'ui Ola Lelei 'a e Pasifikí (Pacific Wellbeing) (**taki 'e he MoE**)
  -

Nga'unu Lahi 3:

Fakaivia 'a e faiako takitaha, taki mo e tokotaha ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke nau ngāue fakataha pea nau hoko ko e taukei 'i he 'ilo ki he ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e kau ako Pasifiki kehekehe

Nga'unu Lahi 4:

Ngāue fakataha mo e ngaahi fāmilí ke fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie fakaako fakataha mo e kau faiakó, kau takí mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi faka'amu ki he akó mo e ngāué

Nga'unu Lahi 5:

Fakatokolahī, pukepuke pea fakamahu'inga'i 'a e pōto'i ngāue 'a e kau faiako, kau taki mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó 'oku 'i ai ha nau ngaahi tukufakaholo kehekehe mei he Pasifiki

- Fakataha'i 'a e ngaahi faka'amu ki he pōto'i ngāue 'a e kau faiako 'oku mau ngāue mo e fānau ako Pasifiki kehekehe 'i he kamata 'o e ngaahi polokalama ki he 'enau ako fakafaiakó (initial teacher education ITE), 'o ngāue'aki 'a e Tapasā cultural competency framework (taki 'e he by Teaching Council)

- Fakalahi 'a e ngaahi polokalama ki he Ako Fakapalofesinale mo e Fakalakalaka (PLD) 'oku fakatefito 'i he Tapasā: cultural competencies framework for teachers of Pacific learners 'i he ngaahi vāhengá (taki 'e he MoE)

- Fokotu'utu'u ha kulupu fo'ou ki he silapá 'i he 'itanetí (online curriculum hub) ke toe faingofua ange ki he kau faiakó ke nau ma'u atu 'a e ngaahi naunau ke tokoni'i kinautolu ke toe fakalakalaka ange 'a e ngaahi ola mo e tokoni ki he mo'ui ola lelei 'a e fānau ako Pasifiki (taki 'e he MoE)

- Ngāue 'aki 'a e ngaahi naunau Saili Mālō mo ha ngaahi fakataha'anga ma'a e kau ako Pasifiki (led by MoE)

- Ngē 'aki 'a e ngaahi naunau mo e ngaahi vitiō Rising Stars (taki 'e he NZQA)

- Ngāue 'aki 'a e polokalama Inspiring the Futures (taki 'e he TEC)

- Ngāue 'aki 'a e Tupu Aotearoa - fakafehokotaki ai 'a e kakai Pasifiki mo e kau fakahoko ngāue 'oku nau poupou'i kinautolu 'i honau feitu'u ke ma'u atu ha ngaahi faingamālie ke ngāue pe ako (taki 'e he MPP)

- Ngāue 'aki 'a e polokalama Toloá - ke tokoni'i 'a e kakai Pasifiki 'i he ngaahi halanga fakaako STEAM 'aki 'a e ngaahi ngāue tefito hangē ko e fakapa'anga, ngaahi sikolasipi, 'ahi'ahi'i 'o ha ngaahi polokalama mo ha ngaahi ngāue kehe (taki 'e he MPP)

- Toe vakai'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ki he ma'u 'o e fakamo'oni ki he lavame'a 'i he akó (qualification) 'oku fiema'u ki he ako 'i he lea 'e uá mo e lea pē 'e tahá 'i he ngaahi ako'anga tokamu'a mo e ngaahi sēvesi 'oku mau tokanga'i 'o e fānaú (taki 'e he MoE)

- Poupopu'i 'a e kakai Pasifiki ke nau a'usia 'a e ngaahi fiema'u lolotonga ki he lea faka-Pilitāniá kae lava ke ako fakafaiako/pe lesisita ko ha faiako 'i he akó'anga tokamu'a (taki 'e he MoE)

- Toe vakai'i 'a e ngaahi fiema'u ki he pōto'i 'i he leá 'oku fiema'u ke hū 'aki ki he ako fakafaiakó pea mo e lesisita ki he faiakó, ke tokoni'i ke tokolahī ange 'a kinautolu 'oku poto 'i he ngaahi lea Pasifikí 'oku nau lava ke faiako 'i he ngaahi 'apiako 'oku 'i ai 'a e kalasi Pasifikí 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá/ tahá (taki 'e he Teaching Council)

- Fekumi ke 'ilo'i 'a e mahu'inga 'o e kamata ke ngāue'aki 'o ha ngaahi founga ngāue kehekehe (pe founga tatau) ke fakatokanga'i'aki 'a e ngaahi pōto'i ngāué hangē ko e ngaahi taukei/'ilo 'o e ngaahi lea Pasifikí (taki 'e he Teaching Council)

- Fakahoko 'a e Reo Moana, ko e ako fakapalōfesinale mo fakalakalaka (PLD) ma'a e kau faiako mo e kau taki 'i he ngaahi feitu'u 'oku fakalele ai 'a e ngaahi polokalama Pasifikí 'i he lea 'e uá (taki 'e he MoE)

Nga'unu Lahi 1:

Fengāue'aki fakataha 'i he feveitokai'aki mo e ngaahi komiuniti Pasifiki kehekehe kotoa pē ke fakakakato ha ngāue ki he ngaahi fiema'u 'oku te'eki ai ke fakakakatō, 'o kau ai mo e fakatupulekina ke lahi ange 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi halanga fakaako Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá (Pacific bilingual) mo e ngaahi halanga fakaako 'oku ngāue tefito 'aki 'a e lea Pasifiki pē 'e tahá (immersion)

Nga'unu Lahi 2:

Fakafepaki'i 'a e fa'unga 'o e laulanú mo e filifilimānakó 'i he akó

Sekitoa ki he Akó:

○ Ako'anga Tokamu'a

● 'Apiako

● Ako'anga Tēsiale

● Komiuniti

- Fakapa'anga 'a e ngaahi polokalama ki he halanga fakaako 'oku hā mai ai 'a e ngaahi ola lelei ma'a e fānau ako Pasifiki kuo nau toki nofo mei he kolisi pea a'usia foki 'a e ngaahi fiema'u ki he ngaahi pa'anga 'oku 'inivesi 'e he TEC ki he ngaahi polokalama ko iá (**taki 'e he TEC**)
  -
- Poupou'i 'o e fakamatala fika (data) mo e fakamatala 'oku ngāue'aki 'e he ngaahi kolisi mo e ngaahi kautaha ako tēsialé ke faka'āsili lelei ange 'a e hoko atu 'a e fānau Pasifiki 'oku toki nofo mei he kolisi (**taki 'e he TEC**)
  -
- 'Oatu ha tokoni ki he ngaahi komiuniti 'i he polokalama Tatou Fa'amalosi, ke tokoni'i e ngaahi ngāue 'oku fakatefito 'i he komiuiti Pasifikí (**taki 'e he MoE**)
  -
- Ngāue fakataha mo e ngaahi potungāue 'a e Pule'angá ke fakahoko 'a e Palani ki he Ngaahi Lea Pasifikí (Pacific Languages Strategy) pea mo e Palani Ngāue 'a e Pule'angá ki he Ngaahi Lea Pasifikí (Pacific Languages Government Action Plan) (**taki 'e he MPP**)
  -
- Fakahoko 'a e Poloseki Leo Moana o Aotearoa 'i he tau 'e 4 – 5 kotoa pē ke mahino 'a hono ngāue'aki mo e ngaahi fakaukau fekau'aki mo e ngaahi lea faka-Pasifikí 'i he kotoa 'o Aotearoa (**taki 'e he MPP**)
  -

Nga'unu Lahi 3:

Fakaivia 'a e faiako takitaha, taki mo e tokotaha ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke nau ngāue fakataha pea nau hoko ko e taukei 'i he 'ilo ki he ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e kau ako Pasifiki kehekehe

Nga'unu Lahi 4:

Ngāue fakataha mo e ngaahi fāmilí ke fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie fakaako fakataha mo e kau faiakó, kau takí mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi faka'amu ki he akó mo e ngāue

Nga'unu Lahi 5:

Fakatokolahí, pukepuke pea fakamahu'inga'i 'a e pōto'i ngāue 'a e kau faiako, kau taki mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó 'oku 'i ai ha nau ngaahi tukufakaholo kehekehe mei he Pasifiki

- Fiema'u 'a e ngaahi Palani Ōritetanga Learner Success (Lavame'a 'a e Kau Akó) ki he ngaahi ako'anga tēsiale kotoa pē (**taki 'e he TEC**)
  -
- Ngāue fakataha mo e ngaahi kautaha ako tēsialé ke ngāue 'aki 'a e Learner Success Framework (Makatu'unga ki he Lavame'a 'a e Kau Akó) ke fakahoko 'a e ngaahi founa ako 'oku fakatefito 'i he tokotaha akó (**taki 'e he TEC**)
  -
- Fakaloloto 'a e ngāue'aki 'o e founa 'o e Ōritetanga Learner Success 'i he kotoa 'o e sekitoa tēsialé (**taki 'e he TEC**)
  -

- Fakalahi 'a e ako fakapalofesinale mo e fakalakalaka (PLD) ma'a e kau Faiako Tokoní (Teacher Aides), 'oku nau poupou'i 'a e fānau ako 'oku hoko 'a e lea faka-Pilitānia ko ha lea fakalahi kiate kinautolu, 'o fakafou atu 'i he Pasifika Teacher Aide Project (PTAP) (**taki 'e he MoE**)
  -
- Ngāue 'aki 'a e ongo polokalama Pasifiki fo'ou 'e ua 'oku fakatefito 'i he kamata 'o e ako fakafaiakó (ITE) (**taki 'e he Teaching Council**)
  -
- Ngāue 'aki 'a e ngaahi Sikolasipi Tagaloa ke poupou'i ke toe lahi ange 'a e tokolahí mo e ngaahi pōto'i faka-Pasifikí 'i he ngaahi komiunití pea mo e sekitoa ki he akó (**taki 'e he MoE**)
  -

Nga'unu Lahi 1:

Fengāue'aki fakataha 'i he feveitokai'aki mo e ngaahi komiuniti Pasifiki kehekehe kotoa pē ke fakakakato ha ngāue ki he ngaahi fiema'u 'oku te'eki ai ke fakakakatō, 'o kau ai mo e fakatupulekina ke lahi ange 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi halanga fakaako Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá (Pacific bilingual) mo e ngaahi halanga fakaako 'oku ngāue tefito 'aki 'a e lea Pasifiki pē 'e tahā (immersion)

Nga'unu Lahi 2:

Fakafepaki'i 'a e fa'unga 'o e laulanú mo e filifilimānakó 'i he akó

Sekitoa ki he Akó:

○ Ako'anga Tokamu'a

● 'Apiako

● Ako'anga Tēsiale

● Komiuniti

Te mau

- Fekumi ki hano fokotu'utu'u 'o ha ngaahi founa ki he kamata 'o e ako fakafaiako Pasifiki ke fili mei ai 'a e kau ngāue 'i he ako'anga tokamu'a mo e ngaahi 'apiakó (**taki 'e he MoE** mo e Teaching Council)
  - ●
- Vakai'i 'a e ngaahi tu'unga 'o e ngaahi fale ako ma'á e ngaahi ako'anga tokamu'a 'oku lolotonga tu'u 'i he ngaahi 'apiakó (**taki 'e he MoE**)
  -
- Fekumi ki ha ngaahi founa ke tokoni ki hono fakatupu ke lahi ange 'a e netiueka ki he ngaahi ako'anga tokamu'a Pasifiki (**taki 'e he MoE**)
  -
- 'Ai ke toe lahi ange 'a e ngaahi naunau ki he ngaahi lea Pasifikí ma'á e ako'anga tokamu'a (**taki 'e he MoE**)
  -
- Fokotu'utu'u ha fa'unga ngāue 'oku mātu'aki lelei ki he faiako 'i he ngaahi ako'anga tokamu'a Pasifikí 'oku nau ngāue 'aki 'a e lea 'e uá (**taki 'e he ERO**)
  -
- Fekumi ke toe vakai'i 'a e ngaahi tu'unga mo e tokolahi 'o e kau faiakó 'i hono fakahoa ki he tokolahi 'o e fānau akó ma'á e ngaahi iuniti Pasifikí 'i he ngaahi 'apiako 'oku nau ngāue'aki 'a e lea 'e uá ke fakapapau'i 'oku nau ma'u 'a e tokolahi 'o e kau faiako 'oku fiema'u ke a'usia 'aki 'a e ola 'oku lelefí (**taki 'e he MoE**)
  -
- Fakafo'ou 'a e ngaahi fakamatala ki he Silapa Ako 'a Nu'u Silá ni (New Zealand Curriculum), kau ai mo e ngaahi 'ēlia fakaako ki he Ako'i 'o e Ngaahi Leá, ke mahino 'oku kau ki ai 'a e tu'unga mo e mahu'inga 'o e ngaahi lea Pasifikí 'i he Silapa Ako 'a Nu'u Silá ni 'i he 2025 (**taki 'e he MoE**)
  -
- 'Oatu ha fale'i ki hono faka'uhinga'i 'o e Silapa Ako 'a Nu'u Silá ni 'i he ngaahi fa'unga Pasifikí 'oku ngāue'aki ai 'a e lea 'e uá (**taki 'e he MoE**)
  -
- Faka'ai'ai 'a hono ngāue'aki 'o e Fale'i ki hano Fokotu'u 'o ha 'luniti Pasifikí 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá pe ngāue'aki ha lea Pasifikí pē 'e taha pea vakai'i 'a e ngaahi tu'unga ki hono palani 'o ha netiueka mo hono fakahokó (**taki 'e he MoE**)
  -

- Fakaloloto ke mālohi 'a e ngaahi ngāue fakalukufuá mo e ngāue 'oku tāketi'i paú, fakamatalá mo e ngaahi me'a ngāue ke poupou ki he 'ātakai 'oku malu, kau kātoa ki he akó mo e ngaahi fehokotaki'anga 'oku lelei mo fenāpsi mo e fānau ako mo e ngaahi fāmili Pasifikí kehekehe, pea kau atu ki ai mo e
  - Fakafo'ou 'o e 'uluaki konga 'o e PB4L 'oku kau kotoa ki ai 'a e 'apiakó
  - Fakamā'opo'opo 'a e ola 'o e uipisaiti ki he Bullying-Free NZ (**taki 'e he MoE**)
-

Nga'unu Lahi 3:

Fakaivia 'a e faiako takitaha, taki mo e tokotaha ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke nau ngāue fakataha pea nau hoko ko e taukei 'i he 'ilo ki he ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e kau ako Pasifiki kehekehe

Nga'unu Lahi 4:

Ngāue fakataha mo e ngaahi fāmilí ke fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie fakaako fakataha mo e kau faiakó, kau takí mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke lava 'o fakakato 'a e ngaahi faka'amu ki he akó mo e ngāué

Nga'unu Lahi 5:

Fakatokolahí, pukepuke pea fakamahu'inga'i 'a e pōto'i ngāue 'a e kau faiako, kau taki mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó 'oku 'i ai ha nau ngaahi tukufakaholo kehekehe mei he Pasifiki

- Fa'u ha sīpinga ngāue faitatau (common practice model) ke poupou ki he ako 'o e laukonga, tohi & fetu'utaki mo e fika 'a e fānau ako 'oku kehekehe honau 'ulungāanga mo lea fakafonuá (taki 'e he MoE)
-
- Fokotu'utu'u ha tokoni fakafaiako fakapalōfesinale ke ho'ata mai ai 'a e Tapasā ko e konga 'o hono fakahoko 'o e polokalama ngāue ki he silapá mo e fakamaaká, pea kau ai mo e sīpinga ngāue faitataú mo e fakafou'ou 'o e NZC (taki 'e he MoE)
-

- Fakahoko 'a e National Careers System Strategy (taki 'e he TEC)
  -
- Fakalahi 'a e polokalama NCEA ma le Pasifika (taki 'e he NZQA)
  -
- Fakafo'ou 'a e polokalama ki he Māori and Pasifika Trades Training (MPTT) mo e ngaahi fiema'u ki he hū ki aí ke fakafehoanaki mo e ngaahi liliu 'i he sisitemi ki he akó mo e ma'u ngāué, pea mo e lao ki he fa'unga 'o e akó (taki 'e he MoE)
  -
- Fakakaukau'i i ha ngaahi founiga ke fili mei ai ki hono fakapa'anga 'o e Tokoni ki he Ako Pasifiki (Pacific Education Support) mo e Pacific Education Innovation Fund (taki 'e he MoE)
  -
- Fakalahi 'a e ngāue'aki 'o e polokalama Talanoa Ako, kau ai mo e ako fakapalōfesinale mo e fakalakalaka ki hono ngāue'aki 'o e ngaahi naunau kuo fa'u ke tokoni (taki 'e he MoE)
  -

- Fakalelei'i 'a e tokolahi 'o e kau faiakó 'i hono fakahoa ki he tokolahi 'o e longa'i fānau 'oku sī'i hifo 'i he ta'u 3 'i he ngaahi ako'anga tokamu'a 'oku tataki 'e he kau faiakó (taki 'e he MoE)
  -
- Fakahoko ha ngāue ke fakalakalaka'aki 'a e lēvolo mo e hoa tatu 'a e vāhenga 'o e kau faiakó mo e ngaahi tu'unga fakangāué (taki 'e he MoE)
  -
- Fokotu'utu'u ha ngaahi halanga fakangāue ki he kau faiako 'i he lea Pasifik | kau faiako 'oku nau fiema'u ke faiako 'i ha ngaahi fa'unga ako kehekehe 'o kau ai mo hono vakai'i 'a e mahu'inga 'o e fokotu'u 'o ha ngaahi founiga faiako kehekehe ke fakatokanga'i 'aki 'a e ngaahi pōto'i ngāue makehe, 'o hangē ko hano fakatokanga'i 'a e pōto'i 'i he ngaahi lea Pasifik (taki 'e he Teaching Council)
  - ●
- Fekumi ki ha ngaahi faingamālie ke fokotu'utu'u ha ngaahi ngāue ke fakatokolahí 'aki 'a e kau faiako Pasifiki 'i he ngaahi lea Pasifik mo e ngaahi komiuniti Pasifik (taki 'e he MoE)
  - ●
- Kamata ke tānaki atu ha vase fakalahi ma'á e kau faiako Pasifik 'i he ngaahi lea 'e ua mo e lea pē 'e taha 'i he ngaahi lautohí (taki 'e he MoE)
  -

Nga'unu Lahi 1:

Fengāue'aki fakataha 'i he feveitokai'aki mo e ngaahi komiuniti Pasifiki kehekehe kotoa pē ke fakakakato ha ngāue ki he ngaahi fiema'u 'oku te'eki ai ke fakakakatō, 'o kau ai mo e fakatupulekina ke lahi ange 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi halanga fakaako Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e ua (Pacific bilingual) mo e ngaahi halanga fakaako 'oku ngāue tefito 'aki 'a e lea Pasifiki pē 'e tahā (immersion)

Nga'unu Lahi 2:

Fakafepaki'i 'a e fa'unga 'o e laulanú mo e filifilimānakó 'i he akó

Sekitoa ki he Akó:

○ Ako'anga Tokamu'a

● 'Apiako

● Ako'anga Tēsiale

● Komiuniti

- Fakamā'opo'opo 'a e ngaahi fa'unga ki he netiueka 'o e ngaahi faleako 'oku fe'unga mo e ngaahi 'iuniti Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e ua 'i he ngaahi 'apiakó (taki 'e he MoE)
  -
- Fakamahino'i 'a e ngaahi fiema'u ki he faleako 'i he ngaahi 'apiako 'oku 'i ai 'enau ngaahi polokalama makehē, 'o kau ai mo e ngaahi 'iuniti ki he lea 'e ua 'i he ngaahi 'apiakó (taki 'e he MoE)
  -
- Fekumi ke 'ilo'i 'a e ngaahi faigamālie ke fakalahi 'a e ngaahi halanga fakaako 'i he lea Pasifiki 'oku fakahoko 'i he Te Kura (taki 'e he MoE)
  -
- Fakahoko ha ngaahi tokoni mo ha ngaahi faingamālie ke fa'u fakapatonu 'aki 'a e fakamaaká 'o e ngaahi lēsoni NCEA 'i he Ngaahi Lea Pasifikí (Pacific Languages) (taki 'e he NZQA)
  -
- Fekumi ki ha ngaahi founiga ke fokotu'u'aki ha Sikolasipi 'a Nu'u Silá ni ki ha halanga fakaako 'i he ngaahi lea Pasifikí (taki 'e he MoE)
  -
- Fakalahi 'a e ngaahi naunau ki he ngaahi lea Pasifikí ma'á e ngaahi 'apiakó, kau ai 'a e ngaahi kalasi mā'olunga 'i he kolisi mo e ako 'i he lēvolo NCEA (taki 'e he MoE)
  -
- Poupou'i 'a e lavame'a 'a e kau akó 'aki 'a e fakalahi 'o e tokangá ki he ngaahi kautaha ako tēsialé ke fakalakalaka ke lelei 'a e halanga fakaako ki he hū ki loto mo e hū ki tu'a 'i he 'ako'anga tēsialé mo e ako ngāue (taki 'e he TEC)
  -
- Faka'ai'ai ke ngāue fakatahá 'a e ngaahi kautaha ako tēsialé ke tokoni ki hono fakafenāpasi 'o e ngaahi polokalama 'i he ngaahi halanga fakaako kehekehe 'oku 'oatu 'e he kautaha ako tēsiale takitaha (taki 'e he TEC)
  -
- Fakalahi 'a e fakapa'anga 'i he ngaahi taimi 'o e 'inivesi fakapa'anga 'i he kaha'ú ke malava ke fili 'a e ngaahi polokalama ki he halanga fakaako mei he kolisi ki he 'ako'anga tēsialé pea ke fakahā mai ai 'a e lavame'a lelei 'a e fānau Pasifikí 'oku toki 'osi mei he kolisi (taki 'e he TEC)
  -

Nga'unu Lahi 3:

Fakaivia 'a e faiako takitaha, taki mo e tokotaha ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke nau ngāue fakataha pea nau hoko ko e taukei 'i he 'ilo ki he ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e kau ako Pasifiki kehekehe

Nga'unu Lahi 4:

Ngāue fakataha mo e ngaahi fāmilí ke fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie fakaako fakataha mo e kau faiakó, kau takí mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi faka'amu ki he akó mo e ngāué

Nga'unu Lahi 5:

Fakatokolahī, pukepuke pea fakamahu'inga'i 'a e pōto'i ngāue 'a e kau faiako, kau taki mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó 'oku 'i ai ha nau ngaahi tukufakaholo kehekehe mei he Pasifiki

Nga'unu Lahi 1:

Fengāue'aki fakataha 'i he feveitokai'aki mo e ngaahi komiuniti Pasifiki kehekehe ktoa pē ke fakakakato ha ngāue ki he ngaahi fiema'u 'oku te'eki ai ke fakakakatō, 'o kau ai mo e fakatupulekina ke lahi ange 'a e ngāue'aki 'a e ngaahi halanga fakaako Pasifiki 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uā (Pacific bilingual) mo e ngaahi halanga fakaako 'oku ngāue tefito 'aki 'a e lea Pasifiki pē 'e tahā (immersion)

Nga'unu Lahi 2:

Fakafepaki'i 'a e fa'unga 'o e laulanú mo e filifilimānakó 'i he akó

Sekitoa ki he Akó:

○ Ako'anga Tokamu'a

● 'Apiako

● Ako'anga Tēsiale

● Komiuniti

- Poupou'i 'a e fānau ako 'oku toki 'osi mei he kolisí mo honau ngaahi fāmilí ke nau mahino'i lelei 'a 'enau fili ki he akó 'o fakafou atu 'i he Careers System Strategy mo e Tahatū (taki 'e he TEC)
  -
- Fekumi ki ha ngaahi founa ke fakaloloto 'aki 'a e ako'i 'o e lea Pasifikí 'i he ako'anga tēsialé, pea kau ai 'a e fakatupulekina 'o e ngaahi halanga fakaakó ke ako, pea mo ako 'i he, ngaahi lea Pasifikí 'i he lēvolo 'o e ako'anga tēsialé pea ke poupou'i 'a e ngāue ko'eni ke fakatupulekina ke tokolahī 'a e kau ngāue 'i he Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó (taki 'e he MoE fakataha mo e TEC)
  -
- Fekumi ki ha founa ke fakatupulekina 'aki 'a e ngaahi halanga fakaako 'i he ngaahi lea Pasifikí kuo 'osi fakapaasí (accredited) 'i he ako'anga Tēsialé ke langa hake 'a e pōto'i ngāue 'i he akó, liliu leá, fakatonuleá, mo e ngaahi mala'e 'oku hoa mo 'enī (taki 'e he MoE fakataha mo e TEC)
  -
- Fakalahi 'a e ongo Polokalama ko e Early Reading Together mo e Reading Together (taki 'e he MoE)
  -
- Tuku atu 'a e fakamatala ki he kau aka Pasifikí, ngaahi fāmilí mo e ngaahi komiuniti fekau'aki mo e Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó (Pacific Languages in Education) (taki 'e he MoE)
  -
- 'Inivesi 'i he ngaahi Kautaha Pasifikí 'i he Komiuniti ke nau lava 'o fakahoko 'a e taki mo hono taukave'i 'o e Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó (taki 'e he MoE)
  -
- Fokotu'utu'ha kemipeini ke 'oatu ai 'a e fakamatala ke fakamahino'i mo tu'uaki 'a e mahu'inga 'o e ngaahi lea Pasifikí pea mo e ngaahi lelei 'oku ma'u mei he poto 'i he ngaahi lea kehekehé (multilingualism) (taki 'e he MPP)
  -
- Fokotu'utu'ha feitu'u faka'ilekitūloniki 'i he 'initanetí ke tauhi ai ngaahi naunau ki he ako 'o e leá mo e ngaahi naunau 'i he ngaahi lea Pasifikí (taki 'e he MPP)
  -

Nga‘unu Lahi 3:

Fakaivia 'a e faiako takitaha, taki mo e tokotaha ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke nau ngāue fakataha pea nau hoko ko e taukei 'i he 'ilo ki he ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e kau ako Pasifiki kehekehe

Nga‘unu Lahi 4:

Ngāue fakataha mo e ngaahi fāmilí ke fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie fakaako fakataha mo e kau faiakó, kau takí mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi faka'amu ki he akó mo e ngāué

Nga‘unu Lahi 5:

Fakatokolahī, pukepuke pea fakamahu'inga'i 'a e pōto'i ngāue 'a e kau faiako, kau taki mo e kau ngāue fakapalofesinale kotoa pē 'i he akó 'oku 'i ai ha nau ngaahi tukufakaholo kehekehe mei he Pasifiki

Fakatupulekina ke lahi ange 'a e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó

Ko 'Emau Tukupaá

'Oku 'i ai 'a e tu'unga mahu'inga 'o e ngaahi lea Pasifiki 'i loto Aotearoa pea mo 'i loto 'i he 'etau sisitemi ki he akó.

Te mau tokoni'i ke fakatupu ke lahi ange 'a e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó mei he ako'anga tokamu'á, 'apiakó mo e ako'anga tēsialé. 'Oku kau atu ki heni 'a e tokoni'i ke **tupu ke lahi ange 'a e ako** 'i he lea 'e uá mo e ako pē 'i he lea 'e tahá 'i he ngaahi feitu'u 'oku fakahoko ai 'a e akó.

Ko 'emau tukupaá 'oku langa hake ia 'i he tu'unga mo e ngaahi ola lelei 'oku ma'u mei he ngaahi lea Pasifiki mo e lea 'oku ua 'aki 'a e lea Pasifiki 'i Aotearoa.

Ko e konga fo'ou ko 'ení 'e 'uhinga kehekehe pē ia ki he ngaahi kulupu 'o e kakai kahekehe 'i loto 'i he 'etau sisitemi ki he akó.

- » Ki he Potungāue Akó mo e ngaahi hoa ngāue 'i he ngaahi potungāue 'a e pule'angá, 'oku fokotu'u atu 'i he konga ko 'ení 'a 'emau tukupā ke fakatupulekina 'a e ngaahi halanga fakaako 'i he lea Pasifiki 'aki 'emau fakahoko ha ngaahi ngāue pau.
- » Ki he kau faiako, kau taki mo e kau ngāue kotoa pē 'i he akó, 'e lava ke mou ngāue'aki 'a e konga ko 'ení ke palani 'aki ha ngaahi halanga fakaako ki he ngaahi lea Pasifiki 'i ho'o ako'anga tokamu'á, 'apiakó, ako'anga tēsialé (institute) mo e komiunitií pea mahino'i ai pe ko e hā 'a e ngaahi ngāue 'oku fakahoko 'e he Potungāue Akó mo e ngaahi hoa ngāue 'i he ngaahi potungāue 'a e pule'angá.
- » Ki he ngaahi fāmilí mo e ngaahi komiunitií, 'e lava ke mou ngāue'aki 'a e konga ko 'ení ke ngāue fakataha mo e ngaahi ako'anga tokamu'á, ngaahi 'apiakó mo e kau fakahoko ngāue 'i he akó ke fakatupulekina mo poupou'i 'a e ngaahi halanga fakaako 'i he lea Pasifiki 'i ho'o komiunitií pea mo mahino'i ai pe ko e hā 'a e ngaahi ngāue 'oku fakahoko 'e he Potungāue Akó mo e ngaahi hoa ngāue 'i he ngaahi potungāue 'a e pule'angá.

'Oku lahi 'aupito 'a e ngaahi fakamo'oni mei he ngaahi fakatotolo 'i he fonuá ni pea mo muli foki 'oku fakahā mai ai ko e kau ako 'oku tokoni'i 'i he 'enau ngaahi lea 'i he komiunitií **'oku ola lelei ange 'a 'enau akó mo 'enau mo'ui ola lelef**⁵. Ko e ako mo e ngāue'aki ho'o lea fakafonuá 'okú ne fakatupu 'a e ongo'i lahi ange 'o e kau atú, mālohi 'a e ongo'i 'a ho 'ilo'i angá pea ke ongo'i malu mo mahu'inga 'i he feitu'u 'okú ke ako ai⁶. 'Oku fenāpasi 'a e fakatotolo ko 'ení mo e ngaahi kaveinga 'a e **'O e Ngaahi Me'a 'oku Fakamu'omu'a Fakafonua ki he Akó mo e 'Iló (National Education and Learning Priorities)** pea mo e **Palani ki he Ako'anga Tēsialé**.

Ko hono tokoni'i 'o e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó te ne toe **'oatu ha tānaki mahu'inga 'aupito ki he lelei fakalukufua 'a e ngaahi lea ko 'ení, vīsone 'a e Pacific Languages Strategy ke mo'ui lelei 'a e Ngaahi Lea Pasifikí ke langa hake 'aki ha Aotearoa 'oku koloa'ia** pea mo e ngaahi tefito'i kaveinga ke mālohi 'a e ngaahi halanga fakaakó mo e ngaahi naunau ki he ako'i 'o e ngaahi lea Pasifikí pea mo e ako 'oku fakafou atu 'i he ngāue'aki 'o e ngaahi lea Pasifikí.

'I he ngāue ko 'ení, 'oku mau faka'apa'apa'i 'a e lea Maulí ko e lea ia 'a e tangata'i fonua 'o Aotearoa, ko e koloa 'a e iwi, hapū mo e whānau Maulí pea ko e lea faka'ofisiale 'ia 'a Nu'u Silá ni⁷. Te mau fekumi ki ha ngaahi faingamālie ke fakaloloto'aki 'a e fehokotaki 'o 'emau kaveinga ki he Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó mo e lea Maulí.

⁵May, S. 2020. Research to understand the features of quality Pacific Bilingual Education: Review of Best Practices. **Fakatotolo ke mahino'i 'a e ngaahi me'a 'oku mahu'inga ki he lelei 'o e ako Pasifikí 'oku Ngāue'aki 'a e Lea 'e Ua: Siofi 'o e ngaahi founiga fakahoko ngāue 'oku lelei tahá | Education Counts.**

⁶Te ke lau 'a e fakamatata lahi ange ki he ngaahi ola lelei 'i hení- **Fakatotolo ke mahino'i 'a e ngaahi me'a 'oku mahu'inga ki he lelei 'o e ako Pasifikí 'oku Ngāue'aki 'a e Lea 'e Ua: Siofi 'o e founiga fakahoko ngāue 'oku lelei tahá | Education Counts** mo e **ERO's quality framework** mo e fakamatata nounou mei he **fakatotolo**, 'oku 'atā atu 'i he 'initāneti

⁷Te Ture mō te Reo Māori 2016

“Oku fiema‘u ‘a e ngaahi ‘apiakó
ke nau faka‘atā ke ngāue‘aki ‘a e
ngaahi kato ‘o e ‘iló ‘oku ‘alu atu
mo ‘etau fānaú”

Tokoroa 2022

“Oku fiema‘u ke tau ‘oatu
‘a e ngaahi faingamālie
ma‘á e fānaú mo e
ngaahi fāmilí ke nau
tupulaki ‘i he sisitemi ki
he akó ‘oku ngāue‘aki ai
‘a e lea ‘e uá mo e lea pē
‘e tahá.”

Tauranga 2022

**Fakafenāpasi mo e Palani ki he Ngaahi Lea Pasifikí
(Pacific Languages Strategy) 2022-2032**

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi fatongia mo e tukupā ‘a e
Pule‘anga Nu‘u Silá ki he ngaahi lea Pasifikí.

Ko e ‘uluaki *Palani ki he Ngaahi Lea Pasifikí* na‘e
tuku atu ia ‘i Sepitema 2022. Na‘e fakahā atu ai ‘a
e ngaahi lea Pasifikí ‘e hiva ‘oku fai ki ai ‘a e tāketí
pea fakamatala‘i atu ai mo e tūkungá, tu‘unga
lelei ‘oku ‘i ai ‘a e leá ‘i he taimí ní, mo e ngaahi
faka‘amu ki he ngaahi lea ko ‘ení ‘i Aotearoa.
Na‘e toe fakamatala‘i atu foki ai mo ha founiga
pau ke ngāue‘aki ki he ngaahi leá kehekehe ke
fakatokanga‘i ‘a e ngaahi ‘ātakai ko ‘ení.

Te mau fokotu'u 'a e founiga ngāue pau ke ho'ata atu ai 'a e ngaahi faka'amu 'a e ngaahi komiunitií mo honau ngaahi 'ātakai

Kuo mau ngāue mo e ngaahi komiuniti Pasifiki pea mo e sekitoa ki he akó ke mahino'i 'a 'enau ngaahi faka'amu ki he ngaahi lea Pasifiki 'i he akó. Ne mau ngāue mo e ngaahi komiunitií 'i he 2022, kau ai mo 'emau ako mei he ngaahi talanoa na'e fakahoko fekau'aki mo e Palani Ngāue ki he Ako 'a e Kakai Pasifiki 'i he 2018 mo e 2019 pea mo e Palani ki he Ngaahi Lea Pasifiki 'i he 2021. Ne mau toe aka foki mei he savea ki he Leo Moana o Aotearoa 'i he 2021.

Ko e ngaahi me'a ko ia ne mau fanongo ki ai mei he ngaahi komiunitií pea mo e sekitoa ki he akó na'e kau ia ki hono fa'ufa'u 'o e fakamatala ko 'ení ki he tu'utu'uni ngāué. 'Oku mau tukupā ke fakatefito pau 'a e ngāué, 'i he me'a 'oku mau 'ilo'i fekau'aki mo e ngaahi fiema'u 'a e komiunitií fekau'aki mo e ngaahi halanga fakaako 'i he 'i he ngaahi me'a ko 'eni 'e tolu 'i he Palani ki he Ngaahi Lea Pasifiki: tu'unga lolotonga 'oku 'i ai 'a e leá, ngaahi fakamatala fika ki he tokolahi 'o e kakaí, pea mo 'enau fehokotaki mo Aotearoa⁸.

Te mau ngāue'aki 'a e tafa'aki 'e tolu 'oku fokotu'u atu 'i he Palani ki he Ngaahi Lea Pasifiki ke fale'i kimautolu:

Ke vave 'a e fakaakeaké (Urgent revitalisation)	Ke Mālohi Ange 'a hono Ngāue'aki mo e Tauhi ke Tolongá	Poupopu'i 'a e Ngāue 'oku Taki 'e he Komiunitií 'i he Fakaakeake 'o e Leá mo hono Tauhí (Language Revitalisation and Maintenance)
<i>Lea Faka-Tokelau</i> <i>Lea Faka-Niue</i> <i>Lea Faka-Kuki 'Āilani</i>	<i>Lea Faka-Ha'amoa</i> <i>Lea Faka-Tonga</i>	<i>Lea Faka-Tuvalu</i> <i>Lea Faka-Lotuma</i> <i>Lea Faka-Fisi</i> <i>Lea Faka-Klipati</i>
<p>Ko e kulupu ko 'ení 'oku 'asi mai ai 'oku mā'olunga 'aupito 'a e tu'u fakatu'utāmaki ke mole 'a e leá, tokosi'i 'a e kakai 'oku nau lea 'aki 'a e ngaahi lea ko 'ení, mā'ulalo 'a e hokohoko atu 'a hono ako'i atu 'i he ngaahi to'u tangatá mo e mālohi 'a e ngaahi fehokotaki fakakonisitūtōne ki Aotearoa mo e ngaahi ngāue 'oku fiema'u fakakonisitūtōne ke toe fakaakeake 'a e ngaahi lea ko 'ení. Ko e tokolahi taha 'o e ngaahi matakali ko 'eni 'i māmanī 'okú nau nofo 'i Aotearoa, mo e taimi lahi 'i he ngaahi komiuniti 'oku nofo fakatokolahi.</p>	<p>Ko e kulupu ko 'ení 'oku 'asi mai ai 'oku nau tokolahi pea ko e tokolahi 'oku nau lea 'aki e ngaahi leá ka 'oku vave 'aupito 'a 'ene holo ke tokosi'i ange 'a e kau lea fakafonuá pea mā'ulalo 'a e hokohoko atu 'o hono ako'i 'a e leá 'i he ngaahi to'u tangatá. 'Oku 'i ai 'a e fehokotaki mahu'inga 'a Nu'u Silá ni mo Ha'amoa, 'ia 'oku tu'u 'i he Talite Fakakaume'a 'o e 1962 (Treaty of Friendship). Ko e kulupu ko 'ení 'oku mā'olunga 'a e fiema'u ke fakahoko 'a e ngāue ke hoko atu 'a e lea fakafonuá mo tauhi ke tolonga.</p>	<p>Ko e kulupu ko 'ení 'oku nau tokosi'i, pea 'ikai tokolahi 'a e kakai 'oku nau lea 'aki 'enau lea fakafonuá pea 'oku 'i ai 'a e fehokotaki fakapule'anga mo Nu'u Silá ni. 'Oku tokosi'i ange 'a e kakai mei he ngaahi komiuniti ko 'ení 'oku fanau'i 'i Nu'u Silá ni pea kehekehe 'a e ngaahi lēvolo 'o e fakatu'utāmaki 'a e ngalingali ke mole 'a e leá.</p>

⁸Sio ki he Peesi 33 'o e Palani ki he Ngaahi Lea Pasifiki- Palani ki he Ngaahi Lea Pasifiki-2022-2032.pdf (mpp.govt.nz)

Te mau fokotu'utu'u 'a e founiga ngāue pau ke ho'ata atu ai 'a e ngaahi komiuniti'

'Oku lahi 'a e ngaahi founiga ke fakahoko'aki 'a e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó (Pacific Languages in Education), kau ai 'a e ako 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá mo e lea pē 'e tahá, aka'i 'o e ngaahi lea Pasifikí 'i loto 'i he Silapa Ako 'a Nu'u Silá ni mo tokoni'i 'a e ako 'i he komiuniti⁹. Ko e ngaahi founiga ko 'ení 'e lava ke fakahoko ia 'i he ako'anga tokamu'á, 'apiakó mo e ako'anga tēsialé.

Te mau ngāue fakataha mo e ngaahi komiuniti 'oku lea Pasifikí ke fa'ufa'u ha halanga fakaako ki he kaha'ú 'oku lava ke lato ai 'a 'enau ngaahi fiema'u ki he Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó, fakataha mo honau komiunitií moe ngaahi tu'unga fakasōsiale 'o e leá mo e tauhi vā mo e Pule'anga Nu'u Silá. Ko e ngāue ko 'ení 'e fokotu'u ia 'i loto 'i he 'ātakai fakalukufua 'o e sisitemi ki he akó pea 'e ngāue ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e Palani ki he Ngaahi Lea Pasifikí.

'I he fakahoko 'o e ngāué, te mau 'uluaki fakama'unga ki hano fakatupu 'o ha ngaahi halanga fakaako fo'ou mo poupou'i 'a e ngaahi halanga fakaako lolotonga 'i he lea faka-Ha'amo mo e lea faka-Tonga 'i he kolisí mo e ako'anga tēsialé, pea mo e lea faka-Tokelau, lea faka-Niue mo e lea faka-Kuki 'Ailani 'i he ako'anga tokamu'á.

Ko e ngaahi halanga fakaako ko 'ení 'e kau ki ai 'a e ngaahi ako'anga tokamu'a 'oku nau ngāue'aki 'a e lea 'e uá, ngaahi lautohi 'oku nau ngāue'aki 'a e lea 'e ua mo e lea pē 'e tahá, ngaahi faingamālie ke aka'i 'a e ngaahi lea ko 'ení ko ha lēsoni ia 'i he lautohí mo e kolisí, kau ai mo e NCEA, mo e ngaahi halanga fakaako ki he ako'anga tēsialé.

'Oku mau 'ilo'i 'oku lahi 'aupito 'a e fiema'u ke fakahoko 'a e ako 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá mo e lea pē 'e tahá 'i he ngaahi komiuniti 'oku lea faka-Ha'amo pe a te mau 'uluaki fakama'unga 'a e ngāue ki he fiema'u ko 'ení. Te mau ngāue fakataha foki mo e Potungāue ki he Kakai Pasifiki ke tokoni ki he ngaahi ngāue 'oku tataki 'e he komiunitií 'i he lea faka-Tuvalu, lea faka-Fisi, lea faka-Kilipati mo e lea faka-Lotuma ke lato 'a e ngaahi faka'amú mo e ngaahi fiema'u.

'Oku mau 'ilo'i foki 'oku 'i ai 'a e ngaahi lea Pasifiki mo e ngaahi komiuniti kehe 'i Aotearoa. Te mau ngāue fakataha mo e Potungāue ki he Kakai Pasifikí ke 'ilo'i ha ngaahi faingamālie ke tokoni'i 'aki 'a e ngaahi komiuniti ko 'ení 'i he ngaahi tafa'aki 'o e akó.

Ko e fakamatala fekau'aki mo e tokolahí 'o e fānau ako mei he ngaahi komiuniti 'i he ngaahi lea ko 'ení mo e lēvolo 'o e ngaahi ngāue 'oku fakahoko 'i he Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó 'oku tuku atu ia 'i he fakamatala nounou ki he ngaahi poupoú mo e fakamo'oní. 'E mahu'inga ki he Potungāue ke hokohoko atu ke toe lahi ange 'a e tānaki fakamatala fekau'aki mo e fānau akó mo e kau ngāué mo e ngaahi kautaha 'oku nau fakahoko e ngāue ki he Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó.

⁹Ko e taumu'a 'o e tu'utu'uni ko 'ení, ko e "ako 'oku ngāue'aki 'a e lea 'e uá mo e lea pē 'e tahá" ko e taimi ia 'oku ngāue'aki ai 'a e lea Pasifikí ki he akó mo e faiakó 'i he 51% 'o e taimi 'i he kalasi; ko e "ako'i 'a e ngaahi lea Pasifikí 'i loto 'i he silapa aka'o Nu'u Silá ni" 'oku 'uhinga ia ko e aka'i 'o e ngaahi lea Pasifikí ko ha lēsoni pe ko e founiga 'o e faiakó 'oku si'i hifo he 50% 'o e taimi 'i he kalasi; pea ko e "ako 'i he komiuniti" 'oku 'uhinga ia ko e akó 'oku fakahoko 'e he ngaahi kautaha 'i he komiuniti.

Te mau ngāue'aki ha ngaahi me'angāue kehekehe ke poupou'i 'a e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó

"Fakaivia 'etau kau mataotao (knowledge holders) 'i he ngaahi komiuniti 'aki 'a e ngaahi naunau mo e me'angāue, ke vahevahe atu ai 'a 'enau ngaahi 'ilō", Uelingatoni, 2022

'E ngāue'aki 'e he Potungāue Akó mo e ngaahi hoa ngāue 'i he ngaahi potungūe 'a e pule'angá ha ngaahi me'angāue kehekehe mei he ako'anga tokamu'á, 'apiakó mo e ako'anga tēsialé ke tokoni'i ke tupu ke lahi ange 'a e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó. Ko e ni'ihi 'o e ngaahi me'angāue ko 'ení kuo 'osi fokotu'u ia, ka 'oku kei 'i ai pē 'a e ngaahi me'a 'e ni'ihi 'oku kei fokotu'utu'u. Te mau ngāue fakataha mo e ngaahi komiuniti Pasifikí ke poupou'i 'enau tataki 'o e Ngaahi Lea Pasifiki 'i he Akó.

Te mau ngāue'aki 'a e ngaahi me'angāue pau ke fakahoko 'a e ngaahi ngāue 'oku fokotu'u 'i he Palani Ngāue. Te ke lava 'o sio ki he ngaahi ngāue ko 'eni 'oku mau hokohoko atu mo kamata'i pea mo e ngaahi ngāue te mau fakahoko ke fakatupu ke lahi ange ai 'a e ngaahi lea Pasifikí 'i he akó 'i he Key Shift 1 'i he **peesi 48-53** mo e Key Shift 5 'i he **peesi 69-73** 'o e Palani Ngāue.

Te mau muimui'i mo lipooti atu 'a e fakalakalaka kuo hokó

'E muimui'i 'e he Potungāue Akó 'a e fakalakalaká mo lipooti ki he ngaahi komiuniti Pasifikí 'o fakata'u ua pea 'e fakafou atu 'i he Ngaahi Lipooti ki he Fakalakalaka 'o e Palani Ngāue (Progress Reports) pea mo e lipooti ki he Palani ki he Ngaahi Lea Pasifikí.

'Oku fokotu'utu'u 'e he Education Review Office 'a e Pacific Bilingual and Immersion Education Quality Framework ke mahino ange mo faitatau 'a e fakahinohino ki he ngaahi founa faiako 'oku lelei taha ki he ako'anga tokamu'á mo e ngaahi 'apiakó. 'E hoko eni ko e makatu'unga ki hono vakai'i 'o e ngaahi ako'anga tokamu'a mo e ngaahi 'apiako 'oku kau ki hení.

'Oku kei toe lahi pē 'a e ngāue ke fakahokó

'Oku kei toe lahi pē 'a e ngāue ke fakahoko ke tokoni'i 'aki 'a e Ngaahi Lea Pasifikí 'i he Akó 'i Aotearoa. 'I he Palani Ngāue ko 'ení, kuo mau 'osi fakatokanga'i 'a e ngaahi ngāue 'oku 'uluaki fakahoko ke fakava'e mei ai 'a e fakalakalaká. 'E fiema'u pē ke hokohoko atu 'a hono fakafo'ou (update) 'a e ngaahi ngāue ko 'ení.

Kumi ki ha fakamatala lahi ange 'i he uepisaiti:

<https://conversation.education.govt.nz/action-plan-for-pacific-education>

**Te Tāhuhu o
te Mātauranga**
Ministry of Education

**Te Kāwanatanga
o Aotearoa**
New Zealand Government